

STUDII

SOLIDARITĂȚI ETNICE ÎN EVUL MEDIU: SECOLELE XIII—XVI (II)*

III. *Realități și solidarități etnice medievale în sud-estul Europei*

Pe fondul general feudal al lumii medievale europene, în zona central — sud — estică a continentului s-au desfășurat procese istorice specifice, care au imprimat solidarităților de tip etnic anumite particularități. E drept că etnicitatea implică peste tot ideea de origine și descendență comună, de limbă comună, de tradiții și cultură, o anumită *forma mentis* și că asemenea solidarități, pe o relativă scară ierarhică, nu pot fi situate decât târziu înaintea comunităților confesionale sau local—teritoriale. Pe de altă parte, și aici sau mai ales aici, în sud-estul Europei, multe trăsături prin care grupările etnice se deosebesc între ele și se detașează apar în cursul interacțiunii, în cursul confruntării dintre acestea, mai degrabă decât să existe abstract¹. Din acest punct de vedere, la răsărit de Italia și de Imperiul romano-german, contactele ostile sau, oricum, neamicale, cu străinul, cu celălalt, au fost mai dese, mai acute și mai marcante decât în Occidentul medieval. Ultimele valuri de migratori (unguri, pecenegi, uzi, cumani, tătari), fără să mai afecteze plenar lumea apuseană, au tulburat veacuri de-a rîndul partea de răsărit a continentului. În timp ce străinii arabi și necreștini au fost opriți pentru totdeauna la Tours și Poitiers (732), în încercarea de a-și extinde peste Pirinei dominația lor (influențându-i apoi doar pe spanioli pînă în veacul al XVI-lea), turcii și statul otoman au cucerit, subordonat sau influențat zona sud-est europeană între secolele XIV—XIX. De asemenea, spre deosebire de Apus, aici aproape nu există stat care să cuprindă în evul mediu pe toți reprezentanții unui popor sau numai pe reprezentanții unui popor. Cu alte cuvinte, granițele politice sînt, în general, neconcordante cu realitățile etnice. Imperiul bizantin, Țaratul bulgar, Regatul maghiar, Polonia, Sfîntul imperiu romano-german etc. au cuprins diferite popoare între hotarele lor medievale. De aceea contactele au fost cel mai adesea net contrastante, între state puternice — state slabe, creștini — păgîni, catolici—„schismatici”, greci — slavi, slavi—maghiari, români—maghiari etc. Stăpînirile străine, influen-

* Partea I a acestui studiu a apărut în numărul precedent al „Anuarului”.

¹ K. Verdery, *Problema naționalităților în Transilvania pînă la primul război mondial. Privire de ansamblu*, în vol. „Istoria României în istoriografia internațională”, 1986, nr. 2 p. 93, (trad. după „East European Quarterly”, 1985, 19, nr. 1, p. 15—30).

țele reciproce, dominațiile au fost mult mai numeroase, mai îndelungate și mai accentuate în sud-est, iar structura etnică și originile etnice cu mult mai variate. În vreme ce în Occident, dihotomia: popoare romanice — popoare germanice este aproape generală, în sudul și estul continentului locuiesc greci (bizantini) slavi, romanici, mongoli, fino-ugrici, germanici etc. De asemenea, în afara variatelor stăpîniri străine sau dominații care s-au exercitat în sud-estul Europei (bizantină, bulgară, maghiară, „latină” asupra Bizanțului, pecenegă, cumană, tătaro-mongolă, polonă, turcă etc.), unele din acestea îmbrăcînd forma relațiilor de suzeranitate — vasalitate, se mai întîmplă un fenomen care implică major etnicitatea, anume prezența cîtorva popoare ai căror membri au trăit, mai mult sau mai puțin timp, despărțiți în mai multe state: românii, sîrbii, bulgarii înainte de cucerirea turcească (cele două țarate de la Tîrnovo și Vidin), grecii în perioada cuceririlor turcești și chiar înainte, după cruciada a IV-a, rușii, ucrainenii etc. Unele din statele acestor popoare au ajuns, parțial sau total, sub stăpîniri străine. S-a văzut că și în Apus solidaritățile etnice s-au produs adesea ca reacții la diferite atentate menite să tulbure viața firească a unui popor (de exemplu, reacția de solidarizare patriotică franceză în fața atacurilor engleze, a cuceririlor engleze pe teritoriul Franței, în a doua parte a războiului de 100 de ani; atitudinea unor popoare și state împotriva politicii înglobante imperiale a suveranilor romano-germani etc.). Acest lucru este valabil și pentru răsărit, unde puține state vor avea o configurație cvasimonocoloră în evul mediu.

Îndeobște este mai puțin cunoscut faptul că, înainte de a se ridica împotriva opresiunii otomane, elenii din Bizanț s-au solidarizat spre a-și apăra ființa etnică și individualitatea contra dominației „latine”. Sînt exemple majore ale rezistenței grecești, mai ales acolo unde opresiunea „latină” se va exercita cu mai multă vigoare, anume în imperiul colonial al Veneției, constituit după campania victorioasă a cruciaților franco-venețieni din anii 1203—1204 și consolidat în secolele XIII—XIV². E drept însă că segregăția stabilită la începutul cuceririi s-a diminuat mult (deși diferența nu era doar etnică, ci și confesională), ajungîndu-se chiar la estomparea credinței catolice și limbii italiene în Creta, Negropont, Corfu și în alte locuri. Parohiile catolice din interiorul Cretei, de pildă, nu mai sînt slujite sau sînt rău slujite din cauza absenteismului prelaților „latini” și al credincioșilor lor. Diferențele religioase și etnice slăbesc și fiecare urmează practicile vecinilor greci³. Acest lucru este semnificativ și din celălalt punct de vedere, al puternicei solidarități greco-ortodoxe a băștinașilor, care, superiori prin număr, au reușit să asimileze pătura subțire venețiano-catolică. Acțiunile unitare grecești, în numele originii comune, al trecutului glorios, al aceleiași limbi, al impresionantei culturi bizantine, vor avea o altă relevanță în timpul impactului cu otomanii, deși nu vor putea împlie-

² Fr. E. Thiri t, *La formation d'une conscience nationale hellénique en Romanie latine (XIII-—XIV- siècles)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 1975, XIII, nr. 2, p. 187.

³ *Ibidem*, p. 193—194.

dica supunerea, pas cu pas, a imperiului. Pînă la urmă, între drastica „latinizare” și dominația otomană, bizantinii au înclinat spre cea de-a doua alternativă.

Interesant este și exemplul albanez al solidarizării etnice în fața asalturilor cuceritoare străine, mai ales în veacul al XV-lea. Albanezii erau alcătuiți dintr-un element etnic străvechi, unit prin comunitatea de limbă, formație spirituală și teritoriu. Ei apar în izvoare în secolul al XI-lea sub numele de *arbanoi*, *albanoi*, *albanesi*. Procesul de romanizare și de slavizare din Peninsula Balcanică nu i-a cuprins, dar i-a fortificat în entitatea lor⁴. În ciuda dezbinărilor politice regionale provocate de străinii mai puternici (italieni — venețieni, Imperiul sîrb, statul bulgar, statul turc) și de mozaicul religios (catolicism, ortodoxie, islamism), poporul albanez s-a menținut unitar. Cel mai semnificativ efort de solidarizare s-a produs în raport cu Imperiul otoman. Instaurarea regimului timariot în Albania centrală provoacă o nemulțumire generală. Țăranii nu așteptau decît un semnal și un conducător pentru a lua armele, iar marii feudali albanezi începeau să se pună în fruntea insurecțiilor antiotomane, așa cum face pentru prima oară Gheorghe Avianitul cu oamenii de pe domeniul lui, la 1432⁵. Cel mai remarcabil este exemplul de solidarizare albanez din epoca lui Gheorghe Kastriotul Skanderbeg, care, în 1443, la Krujë (centrul principatului liber și independent al Kastrioților), adresa mulțimii, după mărturia lui Marino Barlezio⁶, cuvinte semnificative: „Ați fi putut obține libertatea doar cu vitejia voastră, avînd și un alt liberator, căci Albaniei nu i-a lipsit niciodată vitejia [...]. Nu eu sînt acela care v-am adus libertatea, eu am găsit-o aici, printre voi [...]. Nu v-am investit cu arme, ci v-am găsit înarmați, libertatea era pretutindeni printre voi, în piepturile voastre, pe frunțile voastre, în săbiile și lăncile noastre [...].”⁷. Evidențierea calităților albanezilor luptători și animați de ideea de libertate, așezarea grupului etnic, a poporului, deasupra individualității (fie ea și o mare personalitate), elogiul adus vitejiei Albaniei (*recte* albanezilor) sînt toate motive de solidarizare. E un discurs, probabil, imaginar, dar verosimil ca idee pentru acea epocă (Barlezio a trăit în a doua parte a secolului al XV-lea și începutul celui următor), un discurs care preamărește solidaritatea albaneză întru libertate, dar și pregătește unitatea viitoare. Ca rezultat al acestor eforturi, seniorii albanezi au trecut peste divergențe, au depășit fărîmițarea și măruntele interese, întemeind în 1444 *Liga albaneză* (de la *Lezhë*), în scopul solidarizării întregului popor albanez împotriva turcilor, al creării armatei albaneze⁸. Trecînd din sat în sat pentru „mobilizare”, Skanderbeg a făurit armata aceasta „populară” albaneză de 10 000 de oameni și astfel, feudali și mase, solidarizați pentru apărarea patriei, obțin victoria de la Torvioll (1444).

⁴ Gh. Kastriotul Skanderbeg și lupta albanezo-turcă în s. colul al XV-lea, București, Edit. științifică, 1972, p. 35 (în continuare se citează: Gh. Kastriotul).

⁵ Șt. Pollo, A. Puto, *Histoire de l'Albanie*, Paris, 1974, p. 78.

⁶ Fr. Pall, *Marino Barlezio. Uno storico umanista*, București, 1938 (extras din „Mélanges d'histoire générale”, 1938, II, Cluj, p. 135—318).

⁷ Gh. Kastriotul, p. 84.

⁸ *Ibidem*, p. 86—88, Șt. Pollo, A. Puto, *op. cit.*, p. 84—85.

La congresul de la Mantua care trebuia să decidă cruciada, în 1459, papa Pius al II-lea (marele umanist Aeneas Sylvius Piccolomini) spunea: „Și cine se poate îndoi că turcii nu vor fi învinși de această armată (albaneză)? Ei vor trebui să înfrunte pe Skanderbeg și să suporte loviturile puternice ale albanezilor”. Se vede că forța aceasta de solidarizare pe baze etnice era cunoscută și în afară, iar în interior, ea genera mândrie și siguranță. Aceste două sentimente erau produse și de unitatea de origine, de glorioasa și antica ascendență, după cum dovedește epistola adresată de Skanderbeg în 1460 unui prinț din Taranto, neîncrezător în forțele albanezilor: „Dacă cronicile noastre nu mint, noi ne numim epiroți și ar trebui să fi băgat de seamă că, pe vremuri, strămoșii noștri au intrat în țara pe care o stăpîniți acum și au purtat lupte grele cu romanii și că, într-un cuvînt, au cules mai degrabă cinste decît rușine”⁹ (aluzia se făcea la expedițiile lui Pyrrhos, regele Epirului, în sudul Italiei și Sicilia, pentru apărarea cetăților grecești, și la victoriile acestuia, greu obținute, de la Heraclea și Asculum, împotriva romanilor, în 280—279 î.e.n.; la Beneventum însă, în 275 î.e.n., acesta va fi înfrînt). Fragmentul mărturisește apelul la istorie, la originile antice ca suport al victoriilor din veacul al XV-lea, apel stimulat, desigur, de cadrul umanist al timpului.

Dar, mai mult decît albanezii, erau îndreptățiți grecii să invoce originea lor veche și ilustră în scopul rezistenței comune, panelenice (estompînd-o pe cea panortodoxă), împotriva turcilor. Cînd, la 1400, Manuil al II-lea Paleologul, *împăratul grecilor* (cum îi spuneau cel mai adesea apusenii, contestînd universalismul bizantin, dar sesizînd și realitatea etno-lingvistică dincolo de ficțiunea politică) se afla în Anglia, la regele Henric al IV-lea, spre a-i cere ajutor, juristul de la curte, Adam din Usk, scria: „[...] Cît este de trist ca un mare suveran creștin ca acesta să fie silit de sarazini să vină din Răsăritul îndepărtat în aceste insule îndepărtate ale Apusului, ca să caute sprijin [...]. O, Doamne, ce mai însemni acum, tu, străveche glorie a Romei?”¹⁰. Într-adevăr, acum vechea glorie romană nu mai însemna nimic pentru un Bizanț grecesc, deși denumirea oficială a imperiului, ca și numele de romei (*romaioti*), care făcuseră epocă, fuseseră motive și pilde politice de solidarizare a populației, în timpul componenței multietnice a statului. Cu vremea însă, fondul a biruit forma, esența grecească, demografică, lingvistică, particularizată și confesional, dovedindu-se fundamentală. Imperiul de la Niceea este expresia cea mai înaltă a solidarizării și rezistenței „politico-naționale” grecești față de intruziunea brutală latină de după cruciada a IV-a și în anul 1261 a condus la biruința grecească și eliminarea „cruciaților”.

După impactul otoman, lumea bizantină s-a individualizat și mai mult. Cuvîntul *elin* desemnase cîndva pe grecul păgîn spre deosebire de cel creștin. La cumpăna dintre veacurile al XIII-lea și al XIV-lea (dar și anterior, cu o frecvență mai mică), cînd imperiul mai avea doar un mînunchi de cetăți—stătuțețe, memoria colectivă înregistrează acte semnificative: admirația pentru Grecia antică devine manifestă; se vorbește despre „Elada,

⁹ Șt. Pollo, A. Puto, *op. cit.*, p. 94.

¹⁰ Gh. Kastriotul, p. 125.

¹¹ S. Runciman, *Căderea Constantinopolului. 1453*, București. 1971, p. 13.

statul nostru”; împăratul era numit „al elinilor”. Prin urmare, atenuarea pretențiilor universaliste și mândria bazată preponderent pe etnic biruiseră chiar acolo unde, numai cu puțină vreme înainte de 1400, orice solie apuseană care venea la curte cu scrisori de acreditare adresate „împăratului grecilor”, nu era primită¹². Pretențiile universaliste și romane ale imperiului cedau în chip firesc locul realității grecești. Dar așa cum universalismul răsăritean (bizantin) fusese o iluzie, nici solidaritatea *nationis Graecorum* n-a mai putut salva un stat muribund. Dar statul nu se confundă cu poporul grec. Sub stăpînirea musulmană, entitatea grecească, departe de a intra în letargie, s-a dovedit activă, a întreprins viu acel spirit de unitate care va duce cu timpul la formarea națiunii elene moderne.

Spre deosebire de greci și de români (albanezii nu apelează în această epocă la suportul lor istoric real, traco-ilir), bulgarii, sîrbii, croații, polonii, rușii, ungurii și alte popoare din acest spațiu răsăritean și sudic al continentului nu puteau invoca în sprijinul unității, al acțiunilor solidare, tradiția unei origini antice, ilustre și reale. Creștinați în general la date precise și relativ recente, aceștia din urmă păstrau amintirea unei venitiri tîrzii, de aceea solidarizarea lor ca popoare s-a produs, cu precădere, pe fondul ciocnirii lor cu grupuri etnice sau popoare străine, distincte sub aspect lingvistic, cultural, adesea și confesional. În unele cazuri, în vîltoarea eforturilor politic-militare ofensive sau defensive, s-au făurit și false genealogii etnice, spre a fortifica unitatea de acțiune cu o unitate de origine (străveche și ilustră). CU Cluj / Central University Library Cluj

În ceea ce îi privește pe bulgari, afirmația că „intelectualitatea” (*intelligentia*) acestui popor se simțea încă din secolele IX—X (creștinarea se produsese abia în acest veac al IX-lea, cînd tradiția protobulgară tiurcică mai era relativ puternică; pînă la sfîrșitul secolului al IX-lea mai există elemente etnice protobulgare neasimilate de slavi) „deplin conștientă” de rolul său de „campion al noii culturi a slavilor” și că aceasta manifesta „o tendință mesianică timpurie”¹³ ni se pare lipsită de bază istorică reală. În fapt, solidaritatea exclusivă a fruntașilor slavi de pe teritoriul viitoarei Bulgarii n-a fost în măsură să dea naștere unui stat (primul țarat zis bulgar este, de fapt, protobulgar prin instituțiile sale, nefiind întemeiat de slavi), decît în urma alianței lor cu românii (sau vlahii balcanici), ai căror conducători, Petru și Asan, au devenit capii statului româno-bulgar (așa—numitul „al doilea țarat bulgar”) după răscoala antibizantină de la 1185—1187. Urmașul acestora, Ioniță cel Frumos (Caloian) este îndeobște numit *vlah* sau *blac*, adică român, papa Inocențiu al III-lea glorificînd în persoana lui virtuțile strămoșilor săi romani¹⁴. Astfel că, ceea ce istoriografia bulgară numește „al doilea țarat bulgar”, s-a format în urma unei solidarizări româno-bulgare și antibizantine sub conducerea a doi români

¹² *Ibidem*, p. 28—29.

¹³ M. Pundeff, *National Consciousness in Medieval Bulgaria*, în „Südost-Forschungen”, 1968, XXVIII, p. 24.

¹⁴ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1974, p. 192—195 (cu bibliografia problemei). Vezi, mai recent, E. Stănescu (coord.), *Răscoala și statul Asăneștilor. Culegere de studii*, București, 1989.

Adevărata solidaritate bulgară s-a forjat abia în secolele XIV—XV, în confruntarea cu societatea islamică, o lume puternic individualizată, mîndră de forța sa, unită ferm prin credință și prin misiunea asumată conștient a războiului sfînt. Antecedentele unității bulgare se găsesc desigur și în vremea marilor confruntări militare cu bizantinii, din ultima parte de existență a primului țarat. Istoricii bulgari vorbesc despre un „patriotism în acțiune” cu o marcantă componentă religioasă ortodoxă, exprimat deopotrivă în zilele împlinirilor și succeselor și în anii calamităților¹⁵. Suma expresiilor ideologice și emoționale ale dragostei pentru pămîntul natal și poporul bulgar concură la realizarea solidarizărilor practice, la stimularea acțiunilor patriotice, așa cum acestea, la rîndul lor, întăresc noțiunile și concepțele vehiculate la nivelul conștiinței colective și al culturii. Adoptarea numelui comun de bulgari, folosirea unor termeni semnificativi ca „poporul bulgar”, „țara bulgară” și „patria” largesc cu timpul sfera celui „patriotism conștient”, pus în slujba practicii social-politice¹⁶. Sentimentele etnice, ca și celelalte gînduri, aspirații, dorințe, erau adesea îmbrăcate în formă religioasă și numai cu greu pot fi privite în afară și independent de aspectul confesional. Domnul apărea implacabil față de popoarele și statele care, mînate de diavol, căzuseră în păcatul necredinței și le pedepsea cu felurite urgii. Pe de altă parte, popoarele care ascultaseră poruncile divine și adoptaseră credința ortodoxă se aflau sub protecția cerului și Dumnezeu le ajuta. Este patriotismul creștinului ortodox, mulțumit că poporul său se afla în grija Domnului, fiindu-i garantate astfel victoriile împotriva dușmanilor, propășirea în sfera culturii etc.¹⁷. De asemenea, solidarizarea țaranilor animați de ideea dreptății sociale dobîndește și componentă etnică, în sensul luptei poporului bulgar împotriva asupritorului de altă limbă și credință. Și cu toate că unitatea bulgară la nivel politico-statal s-a destrămat și ființa statală s-a stins din veacul al XIV-lea pentru mai multe secole, comunitățile locale, entitățile etnice, slavonismul cultural, tradiția istorică, ortodoxia au păstrat mereu viu, au hrănit permanent acel spirit care-i va regrupa pe bulgari în secolele XVIII—XIX sub forma solidarității moderne.

Procesul de închegare a unităților și entităților etnice se poate urmări și în Polonia, încă din veacurile XIII—XIV, mai ales datorită componentei etnice germane a orașelor din țară și datorită enclaveli teutonice în expansiune. Afluența străinilor în Polonia se conjugă cu afirmarea dreptului teutonic în secolul al XIII-lea, ca drept de cetățenie în orașe. În multe orașe guvernate de patricieni de limbă germană și locuite de negustori și meșteșugari de aceeași origine, numărul țirgoveților polonezi era destul de important. Tensiunile se traduceau uneori în conflicte cu substrat etnic, la început nu atît în interiorul orașelor, cît între orașe (germane) și lumea rurală feudală a seniorilor (poloni), cum s-a întîmplat în 1311, în timpul revoltei primarului Albert din Cracovia¹⁸. Lucrurile se complică după 1283 mai ales, cînd, fiind terminată cucerirea Prusiei de către cavalerii teutoni,

¹⁵ D. Angelov, *Patriotism in Mediaeval Bulgaria, (9th—14th Centuries)*, în „Bulgarian Historical Review”, 1976, nr. 2, p. 22—25.

¹⁶ *Ibidem*, p. 23.

¹⁷ *Ibidem*, p. 24.

¹⁸ Șt. Kieniewicz (sub red.), *Histoire de Pologne*, Varșovia, 1972, p. 106.

se crease un adevărat stat monastic, puternic, centralizat și ostil Poloniei și Lituaniiei. Pe pământurile prutenilor, decimați de ordin, fură aduși coloniști germani, ca element decisiv de germanizare¹⁹. Confruntarea cu ordinul teuton a fortificat sentimentul de unitate și solidaritate polonez²⁰, conducând, din ambele părți, la unele acțiuni exclusiviste, care ne duc cu gândul la mentalitatea națională modernă.

Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea conciliile bisericii de la Gniezno stabilesc statute după care germanii nu pot să învețe în școlile ecleziastice dacă nu cunosc foarte bine polona. În 1306, polonezii îl acuză pe un episcop din Cracovia de a-i fi sprijinit pe germani și de a fi acționat astfel împotriva țării, limbii și poporului polonezilor. Un decret conciliar din 1326 exclude străinii de la posesiunea bunurilor bisericești de orice fel. La 1312, orașenii germani din Cracovia se răzvrătesc contra domniei lui Vladislav Lokietek, iar polonezii răspund cu represalii: ei opreau trecătorii pe străzile Cracoviei și-i obligau să spună câteva cuvinte poloneze dificile. Dacă nu puteau să le pronunțe, erau suprimați. Ca urmare limba oficială a orașului, germana, a fost înlocuită cu latina. De altfel, cam din acea vreme (1339), polonezii judecau apartenența politică a teritoriilor după unitatea lingvistică, din moment ce emit pretenții asupra Pomeraniei ocupate de teutoni, sub cuvânt că populația de acolo vorbea poloneza²¹. Această mentalitate etno-lingvistică aproape modernă a polonezilor născută pe teren războinic și contradictoriu, exprimă forța de solidarizare a acestui popor în fața pericolului provocat de străini. Tendința germană de deznaționalizare pe căi violente i-a făcut pe polonezi să utilizeze mijloace similare, dar le-a dezvoltat o solidă conștiință etno-lingvistică, fortificată mereu în acțiune. Mobilizarea și unirea popoului în fața marii probe de forță de la Grünwald (într-o vreme când noul mare maestru al Ordinului, Ulrich von Jungingen, își afișa temperamentul belicos și ura acerbă antipoloneză²²), este ilustrată de numărul mare de exemple care exprimă prezența sentimentului de patriotism. Limba poloneză devine dominantă în exprimarea scrisă, iar noțiunile de *gens* și *natio* încep (din a doua jumătate a secolului al XV-lea să-i înglobeze pe toți vorbitorii de poloneză, de la membrii curții regale pînă la umilul țăran²³). Pericolul hoardelor tătare și al puterii turcești strînge rîndurile și duce la ideea că polonezii, departe de a se lăsa copleșiți de teutoni, de germani, au o misiune istorică, anume aceea de apărători ai creștinătății. Lukasz Gornicki difuzează conceptul de *patrie* în sensul actual al termenului, într-o vreme când orașele țării se polonizează și când numeroșilor maghiari de la curtea polonă a lui Ștefan Báthory li se reproșa pe față că parvin și se îmbogățesc în detrimentul polonezilor²⁴. Toate acestea se dovedesc

¹⁹ *Ibidem*, p. 122—123.

²⁰ H. de Moutfort, *L'évolution du polonisme en Prusse Orientale*, în vol. *La Pologne et la Prusse Orientale*, Paris, 1933, p. 166—176.

²¹ Exemplu dat de J. Szeffü, *État et nation*, Paris, 1945, p. 143—144.

²² H. de Montfort, *op. cit.*, p. 165—166.

²³ Șt. Kieniewicz, *op. cit.*, p. 180.

²⁴ *Ibidem*, p. 215—218.

a fi puternice manifestări de solidaritate medievală pe baze etnice, solidaritate ale cărei componente (limba, teritoriul, originea, vechimea) continuă să se dezvolte după secolul al XVI-lea.

Tot în confruntare cu străinul, dar de data aceasta necreștin, devine evidentă solidaritatea rusească în evul mediu. Preeminența Moscovei asupra cnezatelor, represaliile prinților ruși pentru contracararea incursiunilor de jaf ale bandelor tătare, expediția lui Dimitrie Donskoi pînă la Cazan îl determinară pe hanul Mamai să se pregătească de luptă împotriva Moscovei și aliaților săi. La ceasul pericolului, Dimitrie făcu apel la sentimentele patriotice și religioase ale rușilor. Înainte de a porni cu cei 50 000 de oameni ai săi, strinși din toate cnezatele orientale (cu excepția Riazanului și Novgorodului), Dimitrie se duse la mănăstirea Sf. Treimi și primi binecuvîntarea celui mai venerabil dintre eroii religioși ruși, abatele Serghei, fapt care însușește și mai mult mulțimile. Bătălia de la Kulikovo (1380) a însemnat prima mare victorie a rușilor contra opresorilor și a lăsat o impresie profundă asupra tuturor rușilor²⁵. Memorabila luptă a adus Moscovei un reînnoit prestigiu și sentimentul etnic, patriotismul, care păreau abia să pîlpîie în timpul opresiunii, încep să se afirme ca forțe spirituale de solidarizare, cu binecuvîntarea bisericii. Faptul este ilustrat și în poemele ruse contemporane evenimentelor, *Dezastrul lui Mamai și Zadoșcina*²⁶. Din secolul al XVI-lea, ideea celei de-a treia Rome este un nou ferment spiritual care-i solidarizează pe ruși. Autorul *Chronografului* din 1512, întemeiat pe traducerea bulgară a cronicii grecești a lui Manasses, pare să se fi inspirat din această idee cînd scrie că Dumnezeu va arde împărăția ismaeliților și-l va reînvia pe țarul ortodox, că toate regatele au fost supuse de otomani, dar „țara noastră rusească crește, este tînără și are spiritul elevat”²⁷.

Exemplul ceh este remarcabil, fie și numai pentru înțelegerea solidarității etnice din timpul războaielor husite (1419—1434). S-a mers pînă acolo încît s-a afirmat că „singura luptă tipic națională în evul mediu a fost aceea dintre germani și cehi în cadrul războiului husit”²⁸. S-a mai subliniat faptul că husiții din Boemia veneau să identifice cauza lor religioasă cu „interesele naționale”²⁹. Oricum, implicația profundă a spiritului ceh, a etnicului ceh în acest conflict este incontestabilă. Cum s-a ajuns la o asemenea evoluție a lucrurilor? Încă din secolul al XIII-lea în statul ceh puterea politică aparține nu numai regelui; ci și straturilor privilegiate, denumite cu termenul de „națiune”. De atunci înainte, înalta nobilime, ca o clasă structurată apoi în stări, sub denumirea globală de „națiune”, posedă sigiliu propriu, pe care-l puneă pe documentele oficiale, alături de cel regal³⁰. În același spirit și sens, se statornicește obiceiul de a considera coroana regală ca un simbol al statului (fapt analog cu cele ce se vor petrece în Polonia și Ungaria).

²⁵ Fr. Dvornic, *Les Slaves. Histoire et civilisation. De l'Antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*, Paris, 1970, p. 551—552.

²⁶ *Ibidem*, p. 552.

²⁷ *Ibidem*, p. 731.

²⁸ J. Huizinga, *op. cit.*, p. 118 (vezi nota 10, part. I).

²⁹ B. C. Shafer, *Nationalism*, p. 83 (vezi nota 5, part. I).

³⁰ Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 438.

Dar dincolo de această națiune politică și în paralel cu ea, în straturile mai profunde ale societății cehe se dezvoltă sentimentul etnic real, augmentat și consolidat mereu în confruntarea cu germanii și apoi cu maghiarii. Canonical Cosmas de Praga (mort în 1125) vorbește despre orgoliul și aroganța germanilor față de slavi și limba lor, fapt care a stîrnit la cehi reacții contrare. Astfel, cînd ducele Wratislav a numit un preot german la arhiepiscopia din Praga, frații ducelui, împreună cu magnații s-au revoltat. Un magnat ceh — arată Cosmas — ar fi spus cu acest prilej: „După natura umană, fiecare preferă pe propriul său popor străinilor și chiar fluviile, dacă ar putea, s-ar reîntoarce din străinătate în propria lor patrie”³¹. Este exprimat aici un sentiment patriotic profund, o clară prețuire a valorilor etnice. Premysl al II-lea, regele Boemiei, în secolul al XIII-lea, spera să ajungă împărat romano-german, dar a fost preferat pînă la urmă Rudolf de Habsburg (1273). O cauză a eșecului regelui boem a fost specificul său slav, aidoma cu al regatului lui, fapt ce irita mult în Germania. O notă de ostilitate față de cehi se află în panegiricul contemporan la adresa lui Rudolf, în reproșul adresat orășenilor din Viena de a se fi alăturat unui slav (Viena refuzase să deschidă porțile lui Rudolf)³². Seifried Helbing, un poet satiric din epocă, blamează, pe un ton de zeflemea, pe nobilii austrieci imitatori ai manierelor cehe (ei învățaseră să salute în cehă și preferau cuvinte de injurie cehe injuriilor germane). Cehii sînt aceia — spune poetul — pe care germanii din Austria trebuiau să-i învețe să iubească limba maternă a celor din urmă³³.

Sentimentul antigerman, ca un pandant, la curtea lui Premysl, prin acel *Manifest către polonezi*, ia și forma unui apel la solidaritate slavă (ceho-polonă), pe baza comunității de origine și a similitudinilor de limbă³⁴. Solidaritatea etnică a fost mult întărită în Boemia după moartea lui Premysl al II-lea, cînd Rudolf de Habsburg, rezervîndu-și personal administrarea Moraviei, a încredințat guvernarea Boemiei (și tutela asupra tînărului vlăstar al lui Premysl, Vaclav al II-lea) lui Otto de Brandenburg. Acesta s-a folosit rău de puterea dobîndită, asuprind fără scrupule Boemia. Rudolf a trebuit să intervină (1280) pentru a opri războiul, a restaura ordinea și a da cîteva satisfacții cehilor iritați³⁵.

Pe un asemenea fond de ostilitate reciprocă, la începutul secolului al XV-lea, regele Vaclav al IV-lea modifică statutele universitare pragheze, dînd prevalență cehilor în raport cu celelalte trei „nationes” (1409). Acest celebru act este urmat de revolta profesorilor și a studenților germani, care, după confirmarea de către rege a rectorului ceh și a unui decan tot ceh, părăsiră ostentativ Praga (circa 4 000 de oameni, socotind și suita universitarilor)³⁶. Noul rector, Jan Hus, adeptul lui Wyclif, atît înainte de excomunicare, cit și după, se bucură de solidaritatea majorității poporului, a regelui, a curții. Universitatea din Praga devenise o instituție „națională” cehă, cum era și dieta care ia apărarea lui Hus, a memoriei

³¹ J. Szekfű, *op. cit.* p. 142.

³² Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 328—329.

³³ *Ibidem*, p. 330.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 331.

³⁶ *Ibidem*, p. 519.

lui, după arderea pe rug (1415). Valul de indignare din Boemia se îndreaptă spre peridul suveran Sigismund de Luxemburg (rege al Ungariei și conducător al Imperiului romano-german), care-și călcase cuvîntul față de Hus, trimițîndu-l la moarte³⁷. În 1419, la moartea regelui ceh Vaclav, Sigismund (fratele defunctului) dobîndi și coroana Cehiei, dar dieta boemiană („adunarea națională de la Časlav”) îl depuse pe regele Ungariei și numi o regență din 20 de membri. Războiul husit, pornit tot în 1419, înverșună și mai mult spiritele. O cronică husită spune că germanii și ungurii sînt dușmanii îndirjiți ai limbii cehe și că de ei se servește regele Sigismund de Luxemburg pentru a distruge Boemia. Cronica citează ca dovadă o declarație a regelui în care acesta spune că ar da toată Ungaria numai să-i poată extermina pe toți cehii³⁸. Asemenea gânduri care se vehiculau în epocă pun în lumină, alături de conținutul social și religios, puternicele sentimente de individualitate ca popor, concretizate în acțiuni de solidarizare pentru apărarea limbii, a tradițiilor și entității etnice.

Lucrurile sînt ceva mai complicate, din punctul de vedere dezvoltat mai sus, în regatul Ungariei, cunoscut încă din veacurile XI—XIII pentru caracterul său „multinațional”. Străini și distincți față de toți vecinii din jur prin originea, limba și tradițiile lor, maghiarii, descinși ca populație migratoare din marile stepe răsăritene la sfîrșitul secolului al IX-lea, au provocat un adevărat șoc în societatea europeană, cînd au cucerit Cîmpia Pannonică, stabilindu-și aici viitoarea patrie. Venind de la început, pe cînd mai erau seminomazi și păgîni, în contact belicos cu toți vecinii lor — germani, slavi, români, bizantini, dalmați, italieni etc. —, maghiarii au lăsat pentru multă vreme în conștiința colectivă imaginea unui popor crud și necruțător. Otto de Freising, marele cronicar german, reproșa tîrziu, în veacul al XII-lea, providenței că dăduse Ungaria pe mîna maghiarilor, acești „veritabili monștri umani”³⁹. Chiar cronicarul *Anonimus*, referindu-se la cucerirea Banatului în timpul lui Glad, scria: „Căci pe acea vreme, ungurii, în mintea lor, nu doreau nimic altceva decît să ocupe țări, să subjuge popoare și să se îndeletnicească cu fapte războinice. Fiîndcă ungurii, în timpul acela, așa de mult se bucurau de vîrsarea sîngelui omenesc, ca și lipitoarea [...]”⁴⁰.

Paralel cu acțiunile războinice, ungurii s-au sedentarizat, au trecut, pe parcursul a mai bine de un secol de la stadiul gentilico-tribal de organizare la rînduiele feudale de model apusean (german) și, imediat după anul 1000, s-au creștinat. Din veacul al XII-lea, politica lor de cuceriri a dobîndit și suportul ideologiei creștine apusene, de supunere și convertire a păgînilor și schismaticilor. În perioada creștină a dinastiei Arpadienilor (de la Ștefan I, din 997, pînă la moartea lui Andrei al III-lea în 1301), se poate vorbi de o orientare distinctă în raporturile oficialității cu popoarele nemaghiare înglobate *de iure* în Ungaria. După terminarea războiului, căci cel mai adesea era vorba de cucerire armată, regalitatea ungară recu-

³⁷ *Ibidem*, p. 520—525.

³⁸ J. Szekfű, *op. cit.*, p. 143.

³⁹ *Ibidem*, p. 138.

⁴⁰ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, *Faptele ungarilor, de secretarii anonimi ai reg. lui Bela*, București, 1934, p. 58, 111.

noștea în unele cazuri autonomia popoarelor intrate în sfera sa de interes. Răspundea astfel unor exigențe ale creștinătății occidentale, fiind influențată, cel puțin la început, și de doctrina milei, a clemenței, predicate de biserică⁴¹. Politica de cuceriri și de atragere a străinilor (în condițiile numărului relativ mic de cuceritori maghiari existenți la început) s-a mai bazat, sub aspect teoretic, și pe legatul formulat de regele Ștefan pentru fiul său (și preluat și de următorii Arpadieni), conform căruia regatul cu o singură limbă, cu un singur popor nu este niciodată puternic. În consecință, regatul maghiar, în afara slavilor și românilor pe care i-a cuprins între granițele sale, a încurajat și realizat o serie de colonizări străine, cum a fost cazul germanilor (sași, *Saxones*) din Transilvania și Scepusia (Zips), al cavalerilor teutoni, al cumanilor, al cavalerilor ioaniți, al rutenilor etc. Străinii veniți în Ungaria și numiți încă din epoca lui Ștefan I *hospites* au îngroșat rândurile nemaghiarilor (cei ce au rămas definitiv) și s-au bucurat de privilegii speciale și de libertăți garantate prin diplome regale.

În condițiile unei asemenea diversități etnice și pe fondul diferențierilor sociale feudale, se nasc preocupări pentru stabilirea originii locuitorilor, în cadrul rolului important pe care începe să-l joace conștiința istorică. Primii cronicari maghiari, știind că locuitorii *regnum*-ului vorbeau limbi diferite, observă că majoritatea absolută a seniorilor laici și ecleziastici erau ungarofoni, în timp ce partea esențială a clasei servile vorbea altă limbă. De aceea, ei identifică clasa dominantă cu descendenții cuceritorilor, iar pe ceilalți cu popoarele găsite pe teritoriul Ungariei în momentul cuceririi. Aceasta este situația spre 1200, când *Anonimus*, notarul regelui Béla, probabil al III-lea (1172—1196), își scrie cronica⁴². Se apreciază că la maghiari, în timpul lui *Anonimus*, nu exista încă o conștiință etnică propriu-zisă, ci o conștiință de stat, ceea ce semnifică gruparea locuitorilor, mai ales a fruntașilor, în jurul regelui, care descindea din șeful suprem al cuceritorilor, Árpád. Totuși, izvoarele unei solidarizări pe baze etnice sînt detectabile. Trebuia uitată numai originea mixtă a cuceritorilor (maghiaro-cabară) spre a se putea stabili o ideologie nouă, bazată pe originea comună unică. Acest pas îl va face Simon de Keza, pe la 1285, prin cronica sa, unde se integrează istoria hunilor în istoria ungarilor, prelungindu-se ascendența în timp a celor din urmă cu câteva sute de ani, în Pannonia. Această genealogie contrafăcută asigură maghiarilor vechime, unitate și faimă. În viziunea lui Simon de Keza, hunii și ungurii împreună, alcătuiind 108 clanuri (*generationes*), sînt adevărații maghiari care ocupară patria definitivă — Ungaria actuală⁴³. Descendenții lor din secolul al XIII-lea sînt nobilii maghiari, care au toți aceeași origine, pentru că „*unus pater et una mater omnes Hungaros procreavit*”. După Simon de Keza, o foarte mică parte a țaranilor era de origine maghiară, cea mai mare parte a acestora fiind descendenți ai autohtonilor din Ungaria, supuși cuceritorilor unguri⁴⁴. Deci țaranii sînt de origine străină, tu aparțin adevăraților unguri, des-

⁴¹ J. Szekfű, *op. cit.*, p. 113—114.

⁴² J. Perényi, *La conscience nationale dans les chroniques hongroises du XIIIe siècle*, în vol. *Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale*, Paris. Institut d'études slaves, 1969, p. 53—54.

⁴³ *Ibidem*, p. 56—57.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 57.

cendenților cuceritorilor. Cronicarul admite că și nobilimea a primit în sinul ei unele familii de origine străină, prin grația regilor maghiari. La baza scării sociale sînt aceia care, pentru a trăi, trebuie să plătească cu propria lor muncă sau cu produsele lor nobililor, adevăraților unguri. Este temeiul concepției care a devenit parte integrantă a conștiinței naționale, a acelei conștiințe colective, care, cu unele schimbări va rămîne în esența sa intactă pînă în epoca modernă⁴⁵. Din această solidaritate etnică elitară, teoretizată și conștientizată, decurg prerogativele și ascendentul nobilimii asupra celorlalte popoare din Ungaria. Rolul limbii unice maghiare apare ca fundamental, semn că, de timpuriu, națiunea politică medievală avea și o serioasă componentă etnică în Ungaria.

În secolele XI—XIII, regatul Ungariei a cuprins între granițele sale mai multe popoare sau părți de popoare slave, conform „testamentului” pomenit al regelui Ștefan I. Slavii sudici nu au fost refractari la început acestui proces, deoarece ei căutau atunci în vest aliați în lupta lor pentru independență. „Alianța” s-a dovedit însă curînd inechitabilă, iar apropierea bazată pe subordonare a făcut ca slavii să fie privați de orice influență notabilă asupra vieții politice a Ungariei propriu-zise. Prin aportul germanic, statul maghiar își schimbă profilul. În timp ce anterior primise cu căldură valorile culturii bizantine, cu vremea se occidentalizează în asemenea măsură încît devine refractar la mentalitatea religioasă răsăriteană a vecinilor săi slavi din Balcani⁴⁶. Ungaria organizează, sub scutul papalității, cruciade contra schismaticilor, în fond adevărate războaie de cucerire.

Croația a intrat în orbita regatului maghiar prin voința majorității nobilimii locale, atrase de văduva regelui Zvonimir, care era și sora lui Ladislau I, regele Ungariei. După o primă încercare a lui Ladislau în 1019, Coloman (1095—1114) reușește să asigure tronul croat pentru regii maghiari. Documentul din 1102 stipula însă respectarea drepturilor Croației și Dalmației, recunoașterea adunărilor croate, conservarea regatului, prezența banului în fruntea țării, ca reprezentant al regelui⁴⁷. Astfel, croații au avut un statut politic diferit de al altor popoare din Ungaria. Pămînturile lor nu au fost socotite pămînturi cucerite, ci teritorii anexate. Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, regii numiră doi bani, unul pentru partea numită Slavonia, celălalt pentru zona din regat numită Croația — Dalmația. Uneori regii unguri își puneau fiii sau frații drept duci în Croația. Aceștia se purtau ca adevărați regi, se intitului duci „din mila lui Dumnezeu”, își numeau banii lor, episcopii lor, acționau ca judecători supremi, băteau propria monedă, dirijau finanțele regatului, convocau adunările țării etc. Individualitatea și solidaritatea croată s-au întărit mai ales prin aceste adunări sau diete, formate din magnați, clerul înalt, mica nobilime și reprezentanții orașelor. La început erau curți de justiție, dar, din secolul al XV-lea au devenit diete politice (*congregationes totius regni Slavoniae*)⁴⁸. Țara era împărțită în jupe, administrate de jupan, care prezida adunarea judiciară a jupei sale. Jurisdicția banului era mai extinsă pînă la 1325, cînd Carol Robert încurajează apelul la rege. Supremația curții regale

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 418.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 248. Vezi și J. Szekfű, *op. cit.*, p. 43.

⁴⁸ Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 455.

asupra curții banului stîrni o serie de proteste din partea croaților⁴⁹. Croația propriu-zisă (mai puțin Slavonia) și-a păstrat propriile forme de organizare, propria aristocrație, instituțiile locale, ceea ce i-a asigurat o puternică individualitate.

Slovacii, alt popor slav cuprins în Ungaria, nu s-au bucurat de privilegiile croaților. În ciuda ariei compacte de locuire, slovacii nu au alcătuit o unitate politică în cadrul regatului ungar (pămînturile slovace au fost anexate în secolul al XI-lea). Cu toate acestea, tendințe de autonomie politică au existat, mai ales în preajma stingerii dinastiei arpadiene. Atunci, unul din puternicii magnați, Mathias Csak, a constituit un teritoriu evasi-independent în partea occidentală și centrală a Slovaciei actuale, cu centrul în cetatea Trenčín (începînd cu anul 1299)⁵⁰, cam în aceeași vreme cînd Transilvania devenise și ea un adevărat *regnum*, sub conducerea voievodului Ladislau Kán. Dar Csak n-a făurit un adevărat „ducat slovac” și n-a făcut apel niciodată la sentimentul etnic slovac pentru întărirea puterii sale. Mai mulți magnați, solidarizați cu el, și-au pierdut viața în vremea războaielor purtate contra lor de noul rege, Carol Robert. Acesta a introdus rînduieii noi, conform practicilor franceze și italiene, obligîndu-i pe nobili să furnizeze armatei regale contingente speciale de oaste de pe pămînturile lor și să le conducă ei înșiși. Unitățile militare ale seniorilor mici și mijlocii erau integrate în banderia comitatului lor, lucru care a avut repercusiuni și asupra slovacilor, trăitori cu toții în comitate⁵¹. Pe de altă parte, deschiderea minelor de aur și argint, antrenă fondarea unor orașe miniere înfloritoare pe teritoriul slovac. Muncile la mine s-au organizat după modelul ceh, dar primii mineri și orașeni au fost, conform obiceiului, coloniștii germani, care se conduceau după codurile de drept de la Magdeburg și Nürnberg⁵². Însă populația indigenă începu să pătrundă în orașe și le transformă lent aspectul etnic. Slovacii s-au solidarizat curînd în orașe, astfel că orașul Žilina a obținut, spre exemplu, de la Ludovic I (1342—1382) un interesant „privilegiu pentru slavi”⁵³, semn al individualității și particularităților slovace în raport cu germanii. În afară de aceasta, numeroase noi așezări agricole s-au întemeiat în țară, fiindcă țărani slovaci, în grupuri compacte, întocmai ca și românii din Transilvania, au defrișat tot mai mult zonele împădurite, determinați de tendințele de feudalizare și de sporul natural al populației. Evoluția specifică a slovacilor a fost grevată și de influența seculară a culturii cehe, influență stimulată de huseiții stabiliți în secolul al XV-lea în Ungaria Superioară, și întărită apoi de protestanții cehi și moravi, refugiați în Ungaria, în urma persecuțiilor religioase din Boemia. Limba cultului luteran, a Bibliei și a psalmilor slovaci a fost vechea cehă bisericească, înlăturată în epoca modernă⁵⁴, dar fundamentală în evul mediu pentru individualitatea și personalitatea slavă a slovacilor, în raport cu maghiarii și germanii.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 455—456.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 453.

⁵¹ J. Szekfű, *op. cit.*, p. 39—40.

⁵² Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 453.

⁵³ *Ibidem*, p. 454.

⁵⁴ J. Szekfű, *op. cit.*, p. 40.

După ce a pus la adăpost Croația de tentativele bizantine, luînd-o sub o interesată oblăduire, Ungaria și-a îndreptat privirile și spre slavii din Serbia. Lucrul devine evident în 1120, cînd Bosnia urmează exemplul Croației (căreia îi aparținuse înainte vreme) și se unește liber cu Ungaria. Prinții săi „naționali” au fost păstrați, dar spre a governa în chip de bani, în numele regelui Ungariei, împodobit și cu numele de *rex Ramae*, după numele unui rîu din Bosnia⁵⁵. Aflată scurtă vreme sub autoritate bizantină, pe vremea lui Manuil Comnenul (1143—1180), Bosnia revine apoi formal sub suzeranitatea maghiară, deși banul Kulin (1168—1204) încearcă să dea țării sale independența completă. În acest scop, Kulin contracarează deopotrivă influența dinspre catolicism și dinspre ortodoxie, adoptînd doctrina (erezia) bogomilă și încercînd s-o ridice la rangul de religie de stat⁵⁶. În urma intervenției energice a papei Inocențiu al III-lea pe lângă regele Emeric al Ungariei, Kulin retractează și permite de la nivel sinodal condamnarea bogomilismului. Dar credința se extinde; ea conferă identitate și individualitate locuitorilor și sub banul Ninoslav (1232—1250) cînd cuprinde aproape întregul popor. Două „cruciade” maghiare au fost necesare pentru ca Béla al IV-lea să readucă Bosnia și Hum (Herțegovina) sub autoritatea ungară, deși bogomilismul n-a putut fi extirpat⁵⁷. Solidaritățile sîrbilor cuprinși în statul feudal maghiar s-au manifestat plenar și în secolul următor, adesea în legătură cu soarta celorlalți sîrbi, liberi. După moartea lui Ștefan Dušan (1355) și destrămarea imperiului constituit de el, unele regiuni din Serbia de vest s-au alăturat lui Tvrtko I, banul Bosniei (1353—1391), care, la moartea lui Ludovic I și pe vremea regenței Elisabetei, a condus revolta împotriva stăpînirii ungare, întinzîndu-și autoritatea asupra unei mari regiuni a coastei Adriatice și asupra Croației. Tvrtko se intitula „din mila lui Dumnezeu, rege al Serbiei (Rasciei), Bosniei, Dalmației, Croației și al regiunii de coastă”, intenționînd, cu succes efemer, unirea tuturor slavilor de sud într-un stat independent⁵⁸. Impactul sîrbilor cu lumea islamică, început în secolul al XIV-lea, va avea urmări importante pentru unitatea și solidaritatea iugoslavă.

Ortodoxia, privită drept confesiune și mod de concepere a vieții, va juca un rol esențial în dezvoltarea poporului sîrb (ca și în cazul bulgarilor), iar biserica ortodoxă, prin forța de comuniune, va contribui de o manieră hotărîtoare la formarea și menținerea solidarității medievale a sîrbilor⁵⁹. Sub Ștefan Dušan, arhiepiscopul sîrb Iovanichie a fost ridicat la rangul de „patriarh al sîrbilor și grecilor”, fiind semnificativ faptul că titlul patriarhal, derivat din ideea imperială bizantină, distinge diferențierile etnice. După căderea regiunilor sîrbești sub stăpînire otomană (Serbia la 1459, Bosnia la 1463 și Herțegovina la 1482), biserica sîrbă a ajuns cu încetul sub jurisdicția arhiepiscopului de Ohrida⁶⁰. Privați și de organizarea ecleziastică proprie (decăzută în urma destrămării statale), mulți sîrbi au ajuns,

⁵⁵ Fr. Dvornic, *op. cit.*, p. 252.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 420.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 430.

⁵⁹ L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son église sous la domination turque*, Paris, 1947, p. 37.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 42—44.

cu voia, dar mai ales fără voia lor, în rîndurile armatei turce. Se vorbește în istoriografie, poate prea tranșant, chiar de o „sîrbizare” a păturilor inferioare ale armatei turce și de o slavizare parțială a înalțelor sfere și a conducerii armatei și a statului⁶¹. Limba sîrbă ajunge un fel de limbă semi-oficială pentru regiunile europene slave ale Imperiului otoman. Mai mult, se pare că sîrbul Mehmed Sokolovic (1508—1579), care a urmat întreg *cursus honorum* otoman, pînă la treapta de mare vizir, a contribuit substanțial la restabilirea patriarhiei sîrbe, cu centrul la Ipek, în 1557, menținînd legături strînse cu rudele sale rămase ortodoxe și veghind asupra soartei propriului popor⁶². Acest popor sîrb, după disoluția imperiului medieval al cărui centru a fost Serbia, ca urmare a deplasărilor neîntrerupte de frontieră, în detrimentul vecinilor săi și în legătură cu puterea turcească, s-a extins în regiuni altădată croate sau maghiare. Prin organizarea bisericii din aceste teritorii, ele au fost concentrate într-un tot unitar, perpetuîndu-se și prin aceasta puternice legături etnice.

Din această schiță reiese, credem, relativ intensă trăire a sentimentului apartenenței la un anumit popor în evul mediu. Acest sentiment s-a obiectivat în atitudini, în manifestări de comportament individual și, mai ales, colectiv. Conștiința unității etnice a fost o realitate care i-a strîns pe oameni în solide comunități, dezvoltate, augmentate mereu pînă la stadiul solidarității naționale moderne. De multe ori solidaritățile medievale sînt însoțite de mîndrie, de teamă, de ură citeodată, dar și de admirație, de respect în raport cu străinul. Nu există însă, cum s-a sugerat⁶³, popoare generoase și umanitare, care să-și exercite „oblăduirea” asupra unora slabe, dominate de complexe de inferioritate, de frică endemică și de ură. Solidaritățile etnice se manifestă, în general, cu aceeași intensitate, în contact cu celălalt de altă limbă, cultură și tradiții, formele lor de manifestare deosebindu-se, desigur, în funcție de condițiile concrete. Cum s-a văzut, nu numai popoarele cucerite sau amenințate se grupează și se simt părtașe la același destin, ci și popoarele ale căror elite își exercită dominația asupra altor popoare. Pe de altă parte, sînt tot mai multe mărturii că această conștiință a unității de neam în evul mediu (pînă în secolul al XVI-lea) nu se mărginește la lumea cultă, la clasele și păturile conducătoare, ci există și se extinde mereu, în forme specifice, în rîndul maselor populare. În sud-estul Europei, profilul acestor tipuri de manifestare a unității etnice se modifică în raport cu Occidentul. În multe împrejurări, rolul stimulator al dinastiei sau al monarhiei este luat, în zona noastră, de instituția bisericească ortodoxă care, departe de scopul înglobant universalist al confesiunii creștine apusene, al papalității, se adaptează și se subordonează puterii seculare, dar o și înlocuiește pe aceasta, cînd apare stăpînirea străină. Biserica răsăriteană, repudiind teoretizările și disputele savante, s-a apropiat mult de nivelul mentalității populare, s-a laicizat în multe privințe și a contribuit la conturarea a ceea ce lumea modernă numește specificul național. Pentru evul mediu, mai ales la popoarele supuse, ea a fost unul din cadrele de solidaritate etnică. De asemenea, tot spre deosebire de Occident, în con-

⁶¹ *Ibidem*, p. 45.

⁶² *Ibidem*, p. 48—50.

⁶³ J. Szekfű, *op. cit.*, p. 138—147.

dițiile statormicirii în zona central-sud-est europeană a unor cadre politico-statale prea mari sau prea mici în raport cu întinderea geografică a unui popor medieval, solidaritățile etnice s-au exprimat multă vreme parțial și regional, pe de o parte, și în interferență cu alte tipuri de comunități, pe de altă parte. Când aceste solidarități individualizează un grup etnic, fie și restrâns ca număr, în raport cu altul sau cu puterea stăpînitoare străină, ele au aceeași semnificație ca și unitatea globală și, pînă în final, o construiesc pe aceasta. Infiltrarea unor grupuri compacte din rîndul unor popoare cucerite în structurile instituționale ale stăpînitorilor n-a reprezentat numai o adaptare și n-a însemnat în toate cazurile și de la început o pierdere a individualității etnice, ci, dimpotrivă, a fost un mijloc de păstrare a entității elitelor unui popor, în fața tendințelor de nivelare și anihilare a acestora. Într-un asemenea complex de condiții și într-o asemenea ambianță și-au conservat și și-au afirmat românii, alături de celelalte popoare, entitatea și personalitatea proprie în evul mediu.

IOAN AUREL POP